

HUMAIN

Wat tien filosofen ons leren over leven met AI



DOMINIEK HENCKAERTS



HUMAIN

Wat tien filosofen ons leren over leven met AI

DOMINIEK HENCKAERTS

LEESPROEF

Hoofdstuk 1, versie van 31 augustus 2026.

Vrij te lezen en te delen.

HOOFDSTUK 1

Het glazen paleis

DOSTOJEVSKI

Drie minuten

In december 1849 stond Fjodor Dostojevski op het Semjonovplein in Sint-Petersburg te wachten tot hij doodgeschoten zou worden. Hij was achtentwintig. Hij stond in de tweede groep; voor hem werden drie mannen aan palen gebonden. Dat het hele tafereel in scène was gezet om de veroordeelden te breken, en dat het bevel om te schieten nooit zou komen, wist hij niet. Hij dacht dat hij nog een paar minuten te leven had.

Wat hij in die minuten dacht, schreef hij nog diezelfde dag aan zijn broer Michail. Dat het leven een geschenk is. Dat hij er te veel van had weggegooid. Die paar minuten zouden een impact hebben op de rest van zijn leven.

Echter was dit nog maar het begin van het lijden voor Dostojevski. Na het in scène gezette vuurpeloton volgden vier harde jaren strafdorp in Siberië en nog jaren ballingschap. De man die terugkeerde had epilepsie en een gokverslaving die hem keer op keer ruïneerde, en een geloof

dat zowat alles omkeerde wat hij als jongeman had aangehangen. Toen hij jong was, geloofde hij sterk in de vooruitgang die mogelijk was door wetenschap, rede en een samenleving die je kunt ontwerpen. Maar na zijn verschrikkelijke ervaringen kreeg hij het inzicht dat die idealen geen rekening hielden met iets eenvoudigs. Een mens moet kunnen geloven dat zijn volgende stap nog niet vastligt, dat hij vrij is. Hij heeft van tijd tot tijd bewijs nodig dat er echt nog iets te beslissen valt. En hoe redelijker de wereld wordt ingericht, hoe minder plek er overblijft waar dat bewijs op kan staan.

Dat inzicht werd de motor van veel wat hij daarna schreef, en het kreeg voor het eerst scherpe vorm in 1864, in een korte en boze novelle waar dit hoofdstuk om draait: Aantekeningen uit het Ondergrondse. Die novelle keert zich tegen een gebouw waar de rest van Europa vol van was. Dostojevski vond het afschuwelijk.

Een kathedraal met een nieuwe god

Het Crystal Palace opende in 1851 in Hyde Park. Gietijzer en glas, ruim vijfhonderd meter lang, hoog genoeg om de oude parkbomen erin op te nemen zonder ze om te hakken. Het ontwerp kwam van Joseph Paxton, een tuinbaas zonder ingenieursdiploma die zijn idee uit een waterleliekas had gehaald; hij won omdat zijn plan sneller en goedkoper was dan dat van de echte architecten. In vijf maanden tijd kwamen er meer dan zes miljoen bezoeken, in een land met achttien miljoen inwoners.

Wie er binnenstapte, keek naar zijn eigen toekomst. Machines, serieproductie, wetenschap als inrichtingsprincipe van de samenleving. Al was de wetenschap niet de opdrachtgever. Het paleis was een uitstalraam van koopwaar, betaald door handel en industrie, en de belofte onder het glas was navenant. Wie kan meten, kan besturen. Wie bestuurt, kan geld verdienen. Dostojevski zag er een kathedraal met een nieuwe god, en die god was het kapitalisme. Tegen de techniek zelf had hij weinig. Wat hem stoorde was wat ze deed met het beeld dat de mens van zichzelf had.

Vandaag draait diezelfde belofte op elk scherm dat je aanraakt. Wij nemen je de moeite van het kiezen uit handen, wij hebben technologie die het voor jou berekent en het beste selecteert. De beste film, de snelste route, de relevantste mail. De wetenschap is nog steeds niet de opdrachtgever en jij ook niet, maar de bedrijven van wie jij de diensten gebruikt en die er geld aan verdienen als je ze blijft gebruiken. Dit gaat over iets fundamenteleers. Het gaat over wat we bedoelen als we zeggen dat we vrij zijn.

Je rijdt 's ochtends naar het werk en er zijn twee wegen. De ene is drie minuten sneller. Je opent je telefoon, de snelste route licht blauw op, en je rijdt. Elke dag opnieuw. Daar is niets mis mee, en toch heb je niet gekozen. De uitkomst lag vast op het moment dat je "snelst" als criterium aanvaardde, en al de rest was uitvoering. Er is geen ochtend geweest waarop je op een kruispunt stond en dacht: vandaag neem ik de weg naar rechts langs de rivier, omdat het licht daar mooi is om acht uur. Die gedachte kwam niet in je op, je volgde je gps. Hij stelde ze niet voor

en jij vroeg er niet naar. Wie altijd optimaliseert kiest dus niet, want het pad ligt op voorhand vast. Niemand legt het je op. Efficiëntie heeft gewoon maar één eindpunt, en dat eindpunt was er al voor jij begon na te denken.

Op maandagochtend staat je afspeellijst klaar. Dertig nummers, samengesteld door een model dat jouw luistergedrag van jaren combineert met dat van miljoenen profielen die op het jouwe lijken. Je kiest welke je opzet en welke je overslaat, en dat voelt als kiezen. Maar de echte selectie is een trap hoger gebeurd, in een catalogus die je nooit te zien krijgt. Je bent vrij binnen de lijst, en de lijst is niet van jou. Daar schiet ons alledaagse begrip van vrijheid tekort: vrij zijn binnen een selectie die een ander heeft samengesteld voelt precies genoeg zoals vrijheid om niet op te vallen. Je kunt niet missen wat nooit op je scherm is verschenen.

Brood en rust

In het beroemdste hoofdstuk van De gebroeders Karamazov keert Christus terug in het Sevilla van de zestiende eeuw en wordt hij opgepakt door de Grote Inquisiteur, die hem één ding verwijt: dat hij de mens te veel vrijheid heeft gegeven. De mens wil die last niet, zegt de Inquisiteur. Hij wil niets liever dan haar teruggeven aan wie ze van hem overneemt, in ruil voor brood en rust. Dostojevski schrijft in het boek dat hij geen weerwoord had op dat betoog, behalve het zwijgen van Christus. De aanklacht wijst dus naar binnen, naar ons, en niet naar de techniek of de bedrijven.

Echt kiezen, met het besef dat het ook anders had gekund, is vermoeiend werk. Het legt de last bij jou. Een aanbeveling neemt niet alleen het kiezen over, ze neemt ook de angst weg om verkeerd te kiezen, en de spijt achteraf, en dat vage besef dat je met je avond iets had kunnen doen dat dichterbij jezelf lag. Valt het tegen, dan lag het niet aan jou. Die rust heeft een prijs: je betaalt met je data en op den duur met je richtingsgevoel en beslissingsvermogen. Het paleis is geen kooi maar een schuilplaats, en we lopen er uit onszelf naar binnen.

We willen vrij zijn, diep en oprecht, en tegelijk zijn we bang van precies dat. Beide dingen zijn waar. En we zijn er buitengewoon goed in om onszelf uit te leggen waarom het deze keer niet nodig was om iets zelf te doen of zelf te kiezen.

De agenda die zichzelf invult, de mail die al beantwoord is, de aanbeveling van een AI-programma die je overneemt, de tekst die AI schrijft met alle minikeuzes die daarin vervat zitten: AI verandert de aard van dat mechanisme niet, ze versterkt het. Er valt achteraf niets te weigeren, want er is vooraf niets gevraagd. De illusie van keuze blijft intact, want jij geeft nog altijd de opdracht. En eruit stappen wordt moeilijker naarmate er minder buiten overblijft. Dostojevski kon in zijn tijd nog gemakkelijker leven in een niet geoptimaliseerde omgeving. Wat vandaag kiest heeft geen gedaante en het is overal rondom je. Het bepaalt wat je ziet, wat je kan en wat je denkt. We zijn zo omringd door algoritmes en AI-assistenten dat het moeilijker wordt om ze nog op te merken, omdat het meer en meer normaal wordt.

Nog een bijkomende opmerkelijke vaststelling: word je op het werk niet gevraagd bij een beslissing die jou aangaat, dan voel je dat meteen aan als onrechtvaardig. Maar bepaalt een systeem welke mails er voor jou toe doen, dan maakt niemand bezwaar. De zeggenschap die je een collega niet zou geven, geef je zonder nadenken aan een interface. We staan AI-algoritmes zaken toe om te beslissen en te doen die we mensen niet toestaan.

Geen pianotoets

De novelle uit 1864 gaat over een naamloze man die vanuit een kelder in Sint-Petersburg tekeergaat tegen een publiek dat er niet is. Hij haat het Crystal Palace. Stel dat men zo'n wereld echt zou bouwen, denkt hij, waarin iedereen het comfortabel heeft en niemand nog hoeft te kiezen. Wat doet de mens dan? Er komt een man binnen met een grimas op zijn gezicht, hij zet zijn handen in zijn zij, en hij zegt: weet je wat, laten we die hele boel kort en klein schoppen. Om te bewijzen dat we geen pianotoets zijn die altijd dezelfde klank geeft als je erop drukt.

Wat hij daarmee verdedigt is het recht om niet volledig samen te vallen met wat redelijk en voorspelbaar is. Zolang ik iets kan doen wat tegen elke berekening ingaat, ben ik geen mechanisme. Hij lijdt er wel onder. Zijn vrijheid is een last en geen triomf, en bewustzijn noemt hij ergens een ziekte. Hij kiest tegen zijn eigen belang in omdat meebewegen voor hem ondraaglijk zou zijn.

Mensen zijn geen machines, en belangrijker nog, ze willen het niet zijn. Dat verlangen laat zich wegoptimalise-

ren tot op zekere hoogte en dan niet verder. Ik verwacht daarom het omgekeerde van wat de logica van het paleis voorspelt: hoe strakker het zich sluit, hoe meer mensen zich eruit zullen wringen. In het klein, zoals de vrouw die beslist om weer kaartjes te schrijven met een pen in plaats van digitale berichtjes, of de consultant in het onberispelijke pak met belachelijke sokken eronder. Maar ook in het groot, mensen die zich afkeren van alles wat geoptimaliseerd en vooraf beslist is. Zulk gedrag is de plek waar iemand menselijk is.

AI tegenhouden gaat niet, en ik zou het ook niet willen. De vraag is met welke bedoeling ze wordt gebouwd. Vandaag wordt ze vaak ingezet om in te spelen op onze zwaktes, aangedreven door hetzelfde systeem dat Dostojevski al zag aankomen. Dat hoeft niet zo te blijven, en waar het wel naartoe kan, is waar de rest van dit boek over gaat. Voorlopig volstaat een kleiner ijkpunt. Je herkent een mens aan wat hij weigert te optimaliseren.

IN HET KORT

Het concept. Een mens wil vrij zijn en heeft daar af en toe bewijs van nodig: een keuze die niet vooraf vastlag. Wie altijd optimaliseert kiest niet, want het pad lag al klaar. En wie kiest binnen een selectie die een ander samenstelde, is vrij binnen een kader dat hij niet ziet.

De contradictie. We willen vrij zijn en we zijn er tegelijk bang van. Het paleis is een schuilplaats waar we uit onszelf naar binnen lopen. De Grote Inquisiteur wist dat al.

Vandaag, in AI-tijden. Deze mechanismen zijn niet nieuw, ze worden sterker. Keuzes worden gemaakt voor je merkt dat er een keuze was, de illusie van vrijheid blijft, en eruit stappen wordt moeilijker naarmate er minder buiten overblijft.

Het inzicht. Je herkent een mens aan wat hij weigert te optimaliseren. En hoe strakker het paleis zich sluit, hoe meer ondergrondse mannen en vrouwen het zal produceren.



Lees verder

De volgende hoofdstukken verschijnen een voor een op
mindsparks.be/humain.html

Je mag het boek vrij lezen. In ruil vraag ik je menselijke feedback, via het korte formulier op diezelfde pagina.